

ترجمه‌ای متین و ماندگار از قرآن مجید

به قلم استاد قرایی

بهاء الدین خرمشاهی

کسانی که از «کثرت» ترجمه‌های امروزی قرآن مجید به زبان فارسی شگفت‌زده می‌شوند، اگر بدانند که کتاب قدسی آسمانی ما به زبانهای انگلیسی و فرانسه در قرن بیستم، هر یک، از ترجمه‌های فارسی بیشتر است و به تجدید چاپهای بیشتری می‌رسد، به طرز دیگری شگفت‌زده خواهند شد.

درباره ترجمه‌های فرانسه جز ذکر یک آمار در این مقاله سخنی نمی‌گوییم و خوانندگان فرهیخته را به منابع ذی ربط احاله می‌دهیم.^۱ فهرست کتابشناسی جهانی ترجمه‌های قرآن مجید که در سال ۱۹۸۶ منتشر گردیده است، چون تعداد تجدید چاپهای ترجمه‌ها را به هر زبانی با عناوین و چاپ اصلی، یعنی تعداد ترجمه‌های واقعی و غیر مکرر، در هم آمیخته لذا نمی‌توان به آمارش که محدوده زمانی آن ۱۵۱۵ تا ۱۹۸۰ و به ۶۵ زبان است، استناد کرد. این آمار را با قید احتیاط ذکر کرده و سپس از منبع دقیق‌تری آماری دقیق نقل می‌کنیم.

در کتابشناسی جهانی ترجمه‌های قرآن مجید تعداد ترجمه‌های کامل قرآن به انگلیسی (تا ۱۹۸۰) ۲۹۵ و ترجمه‌های غیر کامل و جزوی ۱۳۱ فقره است. همچنین تعداد ترجمه‌های کامل فرانسوی به ترتیب، در منبع مذکور ۱۱۶ و ۲۱ عنوان است.

طبق آمار بسیار دقیق‌تر که بر مبنای در دست داشتن خود ترجمه‌ها یا اطلاعات موثق از منابع معتبر، و غیر تکراری و بدون احتساب تجدید چاپهاست، تعداد ترجمه‌های چاپ شده و کامل انگلیسی ۶۹ عنوان و ترجمه‌های کامل فرانسه ۳۰ فقره است. این آمار بر وفق

ترجمه‌ها و اطلاعات دقیق کتابشناختی موجود در کتابخانه «مرکز ترجمه قرآن مجید به زبانهای خارجی» است. در همین کتابشناسی جهانی... آمار ترجمه‌های فارسی کامل، به صورت مستقل یا همراه با تفسیر ۱۰۷ عنوان، و ترجمه‌های فارسی غیرکامل ۶۵ عنوان است^۲، حال آنکه ترجمه‌های کهن و خطی فارسی که قریب به اتفاق آنها تحت اللفظی و بین السطور است از یکهزار فقره برمی‌گذرد و کتاب‌شناسی آنها را همین نهاد قرآنی مبارک، یعنی «مرکز ترجمه قرآن مجید به زبانهای خارجی» ان شاء الله به زودی منتشر خواهد کرد.

آری، ترجمه‌های امروزی قرآن کریم در فاصله یک قرن اخیر، از اوان مشروطیت تا حال، به ۵۰ عنوان نمی‌رسد که نگارنده این سطور بررسی توصیفی و انتقادی آنها را با لحاظ کردن پنج شرط در دست تدوین نهایی برای طبع و نشر از سوی همین مرکز دارد.^۳

□

لازم است از تاریخچه ترجمه قرآن کریم به زبان انگلیسی،

اطلاعاتی - ولو اندک - بر مبنای سلسله مقالات ترجمه قرآن به زبانهای مختلف که در دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی^۴ آمده است، از بخش مربوط به ترجمه انگلیسی، عرضه بداریم.

(۱) نخستین ترجمه کامل قرآن به زبان انگلیسی به همت الگزاندر راس A.Ross اسکاتلندی صورت گرفته است. تاریخ نشر این ترجمه را که از روی ترجمه فرانسوی آندره دوریه انجام گرفته بعضی از محققان ۱۶۴۸ و بعضی از جمله آرتور آبربی که خود مترجم قرآن است ۱۶۵۷ م یاد کرده‌اند.

(۲) در قرن هفدهم میلادی، نخستین ترجمه انگلیسی مستقیماً از عربی و نص مقدس قرآن کریم انجام گرفته و مترجم ویلیام بدول W. Bedwell بوده است.

(۳) یک نقطه عطف مهم دیگر، انتشار ترجمه جورج سیل G. Sale در سال ۱۷۳۴ م است که تا امروز بیش از صدبار تجدید چاپ یافته است. این ترجمه همواره با نگرش ردیه‌نگرانه انجام گرفته است.

(۴) سرآغاز ترجمه‌های امروزی و سراسر قرآن کریم به انگلیسی، ترجمه ج. م. رادول J.M Rodwell است (چاپ اول در لندن، به سال ۱۸۶۱ که تا امروز به احتمال واقع

گرایانه بیش از ۲۰ بار تجدید چاپ شده است).

ترجمه‌های مهم دیگر عبارتند از:

الف) هنری پالمِر (یا درست‌تر پالمر) H. Palmer.

ب) ترجمه مارمادوک پیکتال M. Pickthall (که به اسلام گروید و نام اسلامی او «محمد» است). این ترجمه، جزو منابع ترجمه‌استاد علی قزایی، مترجم ترجمه‌متین و ماندگار مطرح در این مقاله است.

پ) ترجمه ریچارد بل R. Bell اسلام‌شناس و قرآن‌پژوه اسکاتلندی که آرایش و ترتیب و توالی سوره‌ها را به ترتیب نزول - بر مبنای تحقیقات و معیارهای خود و تکیه بر منابع اسلامی - درآورده و تعلیقاتی تفسیرگونه نیز همراه ترجمه خود آورده است. این ترجمه در ۲ جلد در سالهای ۱۹۳۷ تا ۱۹۳۹ منتشر شد. در سالهای اخیر، تفسیری بر مبنای حواشی تفسیری او انتشار یافته که بر وفق نظم و توالی آیات و سوره‌ها در قرآن رسمی جهان اسلام (روایت حفص از قرائت عاصم)^۵ شکل گرفته است. مونگمری وات، شاگرد و دستیار و همشهری ریچارد بل مقدمه تاریخ قرآن او را با بازنگری خود بازنگاری اساسی کرده است که یکی از دو مهم‌ترین تاریخ قرآن که اسلام‌شناسان غرب نوشته‌اند (آن دیگری، تاریخ قرآن به آلمانی نوشته تئودور نولدکه) به شمار می‌آید و اخیراً با ترجمه راقم این سطور با عنوان درآمدی بر تاریخ قرآن از سوی همین مرکز ترجمه قرآن مجید در سال جاری (۱۳۸۲) منتشر شده است.

ت) ترجمه آرتور جان آربری A. J. Arberry اسلام‌شناس و ایران‌شناس، استاد زبان و ادب عربی و فارسی. ترجمه او مانند ترجمه پیکتال، به حق جزو بهترین ترجمه‌های انگلیسی است. ترجمه او در ۵۰ سالگی که از انتشارش می‌گذرد بارها تجدید چاپ شده و اخیراً (جز تجدید چاپ به صورت افست که با کوشش و مقدمه دوست فرزانه قرآن‌پژوه حجة الاسلام والمسلمین خسروشاهی انجام گرفته و در صورت اصلی و این تجدید چاپ ایرانی، بدون دربرداشتن متن مقدس قرآن بوده)، با آوردن متن اصلی و تجدید آرایش صفحات، به طرز مطلوبی از سوی انتشارات انصاریان منتشر گردیده است.

ث) ترجمه تامس بالتین اروینگ T. B. Irving اسلام‌شناس مسلمان شده (نام اسلامی او حاج تعلیم علی) و زبان‌شناس آمریکایی که نگارنده این سطور نقد و نظری مثبت درباره این

ترجمه شیوا و نسبتاً دقیق نوشته است.^۶ این ترجمه اخیراً به همت انتشارات سهروردی با اصلاحات و اجازه مترجم تجدید چاپ شده است.

ج) ترجمه عالی عبدالله یوسف علی که در خانواده‌ای اسماعیلی مذهب (از بُهره‌های مقیم هند) زاده شده و ترجمه‌اش به زبان فاخر و دارای دقت و درجه امانت بالا، و مشتمل بر بیش از ۶۰۰۰ تعلیقه روشن‌گر معروف است (چاپ اول، لاهور، ۷-۱۹۳۴) که پس از حدوداً چهل بار تجدید چاپ، دارالقرآن / دارالطباعة للقرآن عربستان سعودی که به کوشش گروهی از زبده‌ترین قرآن‌پژوهان و زبان‌دانها و زبان‌شناس‌های عرب و غیر عرب، و در هر حال مسلمان، بهترین ترجمه‌های هر زبانی را (با توجه به اهمیت زبانها) عیناً یا با اصلاحاتی در هیئت شکل و شمارگان وسیع، تدوین و طبع می‌کند، این ترجمه را به عنوان برترین ترجمه انگلیسی برگرفته و برای استفاده جهانی و جهان اسلام منتشر ساخته است. گفتنی است که این ترجمه از منابع ترجمه مورد بحث در مقاله حاضر یعنی ترجمه استاد علی قلی قرایی بوده است.^۷

چ) ترجمه ن. ج. داوود N. J. Dawood که یهودی عراقی است. این ترجمه در چاپهای اول (۱۹۵۶، و به بعد) سوره‌ها را به ترتیبی مرکب از تاریخ نزول و بیش از آن ساختار و نظم شاعرانه، مرتب کرده و نه متن مقدس قرآن را همراه داشت و نه شماره آیات را. در مجموع از ترجمه‌های قابل توجه است. انتشارات پنگوئین در دهه اخیر این ترجمه را به نظم و ترتیب مصحف رسمی جهان اسلام درآورده و همراه با نص قرآن منتشر کرده است.

ح) ترجمه میر احمد علی از شیعیان پاکستان، با حواشی آیت الله حاجی میرزا مهدی پویای یزدی، و نیز تعلیقات بسیار، با رد محققانه (و می‌توان گفت نهایی) تهمت تحریف قرآن که بعضی از نامحققان به شیعه امامیه اثنا عشریه می‌زدند و قول چند نفر از اخباریان یا اخباری مسلکان قدیم شیعه را به عنوان نظرگاه رسمی شیعه جلوه می‌دادند. گفتنی است که این ترجمه هم جزو منابع استاد قرایی است.^۸

خ) ترجمه محمد اسد، یهودی عراقی مسلمان شده، که دارای حواشی ارزنده و گاه غریب و خارق اجماع است.

د) ترجمه م. م. شاکر، که این ترجمه هم دارای نظرگاه شیعی است و معروف است که بخش اعظم آن برگرفته از ترجمه انگلیسی محمد علی لاهوری است.^۹

(ذ) ماجد فخری محقق لبنانی هم ترجمه‌ای نسبتاً قابل توجه از قرآن کریم به انگلیسی دارد.

(ر) ترجمه‌های انگلیسی هموطنان ایرانی و مسلمان و همگی شیعه که تاکنون نگارنده این سطور چهار عنوان از آنها را در کتابخانه قرآن پژوهی خود دارد و پنجمی را که انتشارات اسلامیة در سال ۱۳۵۰ منتشر کرده، فقط از نشر آن خبر دارد.

اما چهار ترجمه به قلم مترجمان ایرانی عبارتند از:

(۱) ترجمه به قلم جناب اکبر ایران پناه به صورت سه زبانی (متن مقدس عربی همراه با ترجمه فارسی و انگلیسی). بنده هنوز فرصت مقابله نیافته‌ام، ولی به احتمال بسیار ترجمه ایشان مبتنی بر یکی از ترجمه‌های نامبرده پیشین در همین مقاله است.

(۲) ترجمه استاد دکتر طاهره صفارزاده که ترجمه ایشان هم سه زبانی است. بر ترجمه انگلیسی آن - که مترجم محترم در مطبوعات اعلام کرده‌اند که ۱۲ بار (در ظرف مدتی کوتاه: دو سه ساله) در آمریکا تجدید چاپ شده - نقد و نظری ندیده‌ام، اما بر ترجمه فارسی ایشان دو نقد سراغ دارم.^{۱۰}

۳. ترجمه دوست دانشمندم استاد دکتر فضل‌الله نیک آیین که ترجمه‌ای است منظوم و نثری فاخر و شکوهمند دارد و در محافل اسلام‌شناسی و در میان مسلمانان انگلیسی زبان غرب، با استقبال مواجه شده است.^{۱۱}

۴. ترجمه مورد بحث در این مقاله (ترجمه استاد قرایی).

ترجمه‌های قابل توجه و ارزشمند انگلیسی قرآن کریم، بیش از اینهاست. یکی از قرآن پژوهان مسلمان هندی که نویسنده چندین نقد بر این گونه ترجمه‌هاست، در مقاله‌ای به نام «کتاب‌شناسی گزیده ترجمه‌های انگلیسی قرآن کریم»، نظر به اینکه در کتاب‌شناسی جهانی ترجمه‌های قرآن مجید، زیر نظر اکمل الدین احسان اوغلو که در پی‌نوشت شماره ۲ همین مقاله مشخصات کتاب‌شناسی آن آمده است، توصیف و معرفی برای ترجمه‌ها نیامده است، در آن مقاله ۳۵ ترجمه انگلیسی قرآن را با تفکیک سه‌گانه، به: الف) ترجمه‌های مسلمانان ب) ترجمه‌های غیرمسلمانان (قادیانیها) پ) ترجمه‌های دیگری از قرآن به قلم غیرمسلمانان، با شرح و بسط لازم و کافی، و به شیوه انتقادی و ارزیابانه معرفی کرده است.^{۱۲} کما بیش اطلاعات و آمار لازم و چشم‌اندازی از پنج قرن تاریخچه و سابقه و کارنامه

ترجمه‌های انگلیسی قرآن، عرضه شد، و زمینه مساعد برای معرفی جدیدترین ترجمه انگلیسی قرآن کریم به قلم استاد سید علی قلی قرایی از برجسته‌ترین قرآن‌پژوهان و صاحب‌نظران کوشا در زمینه مسائل ترجمه‌های قرآن به انگلیسی، که کارنامه پربرگ و باری در زمینه ترجمه مقالات و رسالات قرآن پژوهی از فارسی و عربی به انگلیسی دارند، و از همکاران و اعضای هیئت علمی مرکز ترجمه قرآن مجید به زبانهای خارجی هستند، فراهم شد. عنوان ترجمه از این قرار است: *The Quran with an English Paraphrase* و از سوی همان مرکز به عنوان مقبول‌ترین و معتبرترین و دقیق‌ترین ترجمه انگلیسی مرکز ترجمه، در سال جاری (۱۳۸۲ ش / ۲۰۰۳ م) منتشر شده است.

ابتدا به معرفی اجمالی مترجم فرزانه، سپس به معرفی این ترجمه (بیان ویژگیها و اصول و مبانی مقبول مترجم و معمول در این ترجمه، و نظر بعضی از صاحب‌نظران درباره آن) می‌پردازیم.

درباره مترجم

استاد سید علی قلی قرایی در هجدهم ذیحجه (عید غدیر) سال ۱۳۶۶ ق / ۳ نوامبر ۱۹۴۷ م در شهر حیدرآباد، در آخرین سال حکومت خودمختار آن مملکت و نیز آخرین سال حکمرانی آخرین پادشاه آن سرزمین، آصف جاه هفتم (۱۹۱۱-۱۹۴۸) به دنیا آمد. این حکومت به وسیله رهبران استقلال هند، در سال ۱۹۴۸ مورد هجوم قرار گرفت و فرمانروایی سلسله آصف جاه پایان یافت. پدرش مرحوم سید محمد قلی خان قرایی، مربی دو شاهزاده - فرزندان آصف جاه هفتم - بود. سپس استاد کالج تربیت مدرس وابسته به دانشگاه عثمانیه شد. او در علوم عقلی و نقلی اسلامی صاحب‌نظر بود و در زبان و ادبیات عربی، فارسی و اردو دست داشت. پدر بزرگش «آقا بزرگ شیرازی» از یکی از خاندانهای اصیل شیراز بود که در جوانی چندی در حیدرآباد اقامت گزید و در آنجا ازدواج کرد و به علت مخالفت با تسلط انگلیسیها از آنجا به شیراز بازگشت و در واقعه مسجد گوهرشاد، در شهر مقدس مشهد رضوی بود.

سید علی نوجوان دروس دوره ابتدایی را در حیدرآباد به زبان اردو فرا گرفت و سپس دوره نهایی دبیرستان را در دبیرستان «عالیه» که زبان آموزشی اش انگلیسی بود، گذراند و

ترجمه‌ای متین و ماندگار از قرآن مجید... ۶۵ □

مرتبه اول را احراز کرد. در سال ۱۹۶۴ (۱۳۴۳ ش) تحصیلات دانشگاهی‌اش را در رشته مهندسی مکانیک در دانشگاه عثمانیه آغاز کرد. پس از گرفتن لیسانس، در سال ۱۳۴۹ ش / ۱۹۷۰م به آمریکا رفت و در دانشگاه ویسکانسن در رشته مدیریت بازرگانی به تحصیل پرداخت و در سال ۱۹۷۱ این رشته را به پایان رساند. ولی چون از نابسامانی‌های اخلاقی و زندگی مادی آمریکایی آزرده خاطر بود، در آغاز سال ۱۳۵۲ / ش ۱۹۷۳ م به هندوستان بازگشت. شادروان پدر ایشان همواره آرزوی بازگشت به ایران، سرزمین آباء و اجدادی‌اش داشت، ولی به این آرزو نایل نشد و در سال ۱۳۳۶ ش / ۱۹۵۷ م در ۴۷ سالگی به علت عارضه قلبی درگذشت.

استاد قرایی در سال ۱۳۵۴ ش / ۱۹۷۵ ازدواج کرد و وارد ایران - وطن مآلوف نیاکانش - شد. سالهای آخر سلطنت محمدرضا پهلوی از لحاظ فساد و انواع نابهنجاریهای هیئت حاکمه و اشراف، به نظرش حتی از شیوه زندگی و مسائل اجتماعی و سیاسی آمریکای نابسامان‌تر و تحمل‌ناپذیرتر آمد. به امید تدریس در رشته مدیریت بازرگانی به دانشگاه شیراز رفت و فرهنگ حاکم بر شهر - زادگاه نیاکانش - برای او دافعه داشت. پس از اندک زمانی اشتغال در شهرک صنعتی البرز قزوین، در سال ۱۳۵۵ به قم کوچید و در آنجا متوطن شد و تاکنون در این کانون پرشور علمی و مذهبی زندگی می‌کند.

جناب قرایی از همان آغاز تحصیلات دانشگاهی‌اش، به یادگیری زبانهای فارسی و عربی و ژرف‌خوانی قرآن کریم و دین پژوهی روی آورد. مطالعه نهج البلاغه او را در اعتقادات مذهبی‌اش - تشیع اثنا عشری - راسخ‌تر کرد، و با جدیت روزافزون به فراگیری علوم قرآنی و حدیث و سایر علوم و معارف اسلامی و تاریخ اسلام و ادبیات فارسی پرداخت.

در طلیعه پیروزی انقلاب اسلامی ایران با همکاری جمعی از دوستان همفکرش ماهنامه پیام صلح را که اولین مجله انگلیسی زبان در ایران آن زمان بود، تأسیس کرد، که بیش از ۱۲ شماره دوام پیدا نکرد. یک چند به کارهای فنی به عنوان مهندس نگهداری و تعمیرات در کارخانه‌های قم اشتغال داشت و در زمستان ۱۳۶۰ به عنوان ویراستار اخبار خارجی در روزنامه تهران‌تایمز که تحت نظارت سازمان تبلیغات اسلامی بود، به کار پرداخت. پس از چند ماه، سمت دبیر اجرایی فصلنامه التوحید به او محول شد. به مدت ۱۴ سال (۱۳۶۲ تا ۱۳۷۶) در مقام سردبیری مجله التوحید فعالیت کرد. این نشریه یکی از وزین‌ترین نشریات انگلیسی

زبان در جهان اسلام بود.

در این سالها توفیق ترجمه چند متن مهم عربی و فارسی را به انگلیسی پیدا کرد، که عبارتند از:

- (۱) بدایة الحکمة (اثر شادروان علامه طباطبایی)
- (۲) شرح چهل حدیث (اثر شادروان امام خمینی)
- (۳) سیری در نهج البلاغه (اثر شادروان آیت الله مطهری)
- (۴) روح مجرد (اثر شادروان آیت الله طهرانی)
- (۵) لب اللباب (اثر آیت الله طهرانی)
- (۶) رساله سیر و سلوک (منسوب به بحر العلوم)
- (۷) گزیده اصول کافی (کلینی)
- (۸) رسالت اخلاق (اثر سید مجتبی موسوی لاری)
- (۹) اوصاف الاشراف (خواجه نصیر طوسی)
- (۱۰) تحریف در قرآن / افسانه تحریف قرآن (از حجة الاسلام رسول جعفریان)
- (۱۱) عاشورای حسینی (آیت الله مطهری)
- (۱۲) ترجمه فارسی کتاب *A Medieval Muslim Scholar at Work* نوشته اتان کلبگ با عنوان کتابخانه ابن طاووس، با همکاری آقای رسول جعفریان.

ایشان دهها مقاله قرآن پژوهانه را نیز از فارسی و عربی به انگلیسی ترجمه کرده است. استاد قرایی محقق و قرآن پژوهی چندزبانه است (اردو، فارسی، عربی، انگلیسی) و ترجمه‌ها و نشر عادی انگلیسی ایشان بدون به اصطلاح «لهجه» یا گرایش آشکار منطقه‌ای است. در این باره بیشتر بحث خواهیم کرد.

پس از تأسیس مرکز ترجمه قرآن در سال ۱۳۷۳ چندتن از قرآن پژوهان و زبان‌شناسان و زبان‌دانان به عنوان همکار (چه به صورت کارمند، چه مشاور و همکار پاره وقت) به همکاری دعوت شدند. جناب قرایی یکی از با کفایت‌ترین مشاوران مرکز است. ایشان پس از پیشنهاد مرکز برای اهتمام به ترجمه‌ای شیوا و دقیق به انگلیسی از قرآن، مدتی تأمل و تردید ورزید، اما به گفته خودشان با آنکه تجربه ترجمه «عبارت به عبارت» قرآن را در ترجمه سوره‌های کوتاه قرآنی که در مفتاح الجنان آمده، در کارنامه خود داشتند و این روش را کارآمد و به

اصطلاح پاسخگو یافته بودند، باز برای احتیاط بیشتر، همین شیوه ترجمه دقیق عبارت به عبارت را به نحو آزمایشی در ترجمه سوره بقره هم آزموده و نتیجه را مثبت یافتند. سپس پیشنهاد مرکز را با احتیاط علمی که احساس مسئولیت دینی هم بر آن، خواه و ناخواه افزوده می‌شود، با اتکا به امداد و توفیق الهی و تکیه بر مهم‌ترین یعنی معتبرترین منابع قرآن‌شناسی اهل تشیع و اهل تسنن و مشورت مداوم با اهل فن و اهل زبان، با اهمی‌امی چهار پنج ساله این ترجمه شیوا و دقیق را به دست داده‌اند.

درباره ترجمه

۱) سخن درباره ترجمه را با بحث درباره عنوان این ترجمه آغاز می‌کنیم:

The Quran with an English Paraphrase

ترجمه عادی این عنوان چنین است: قرآن، با نقل به معنی به انگلیسی یا با ترجمه آزاد به انگلیسی. زیرا paraphrase دو معنای مشهور دارد، یکی ترجمه آزاد / free rendering translation چنان که در فرهنگ دو جلدی آکسفورد که روایت کوتاه‌تر فرهنگ عظیم ۲۰ جلدی آکسفورد OED است چنین جمله‌ای آمده:

I have avoided paraphrase in favour of quotation

(من به نفع / به قصد نقل قول [یا نقل به عین الفاظ] از نقل به معنا پرهیز کرده‌ام).

لذا بنده به محض این عنوان و داشتن این سابقه در ذهن که غربیان گاه برای بهتر فهمیدن کتاب مقدس، به جای ترجمه دقیق از آن ترجمه آزاد = نقل به معنی به دست می‌دهند، چون شیوه ترجمه آزاد را با سلیقه و سبک علمی استاد قرایی در تعارض می‌دیدم، حیران شدم. یک معنای paraphrase هم «تعبیر به بیان آسان‌تر» است. اما با شناختی که از سبک کار استاد قرایی داشتم و شاید پیش‌تر هم نمونه‌ای از این ترجمه را دیده بودم، می‌دانستم که هیچ‌یک از این معانی مورد نظر و برآورنده هدف ایشان نیست، بلکه حتی برای ایشان و هدف مقدسشان «نقض غرض» در بردارد. وقتی بیشتر تأمل کردم و سبک ترجمه را که مطلقاً بی سابقه است دیدم و مقدمه و توضیح و روش کار ایشان را خواندم، به این نتیجه رسیدم که مراد ایشان از paraphrase معنای یاد شده نیست، بلکه معنای سومی است که اتفاقاً با مقداری ابهام در کتب لغت هم آمده است. پیش خود به این نتیجه رسیدم که مراد ایشان چنان که تصریح کرده‌اند

پرهیز از ترجمه کلمه به کلمه word-for-word tr. و روی آوردن به ترجمه «عبارت به عبارت» است که در مقدمه خود از آن به phrase-for-phrase approach (رهیافت یارویکرد عبارت به عبارت) تعبیر کرده‌اند، و در همان مقدمه، تعبیر دیگری از شیوه کار خود به دست می‌دهند mirror paraphrasing که باید آن را «[ترجمه] عبارت به عبارت با بازتاب دقیق [یا آینه‌وار متن]» دانست.

حاصل آنکه برای من، مخصوصاً با ملاحظه شیوه کار ایشان در سراسر متن، اطمینان قطعی حاصل شد که مراد ایشان از paraphrase، چنان که تعبیر phrase-for-phrase شارح و روشنگر آن است، ترجمه عبارت به عبارت است و لا غیر، و شاهد فال آنکه در یک نوشته فارسی دیدم که ایشان تعبیر «ترجمه عبارت به عبارت» را به کار برده‌اند. قید «با بازتابی دقیق یا آینه‌وار» هم معنای مقصود ایشان را کامل، و شناخت مخاطبان را از روش و شیوه ایشان، به خوبی و درستی روشن می‌سازد.

گفته شد که این ترجمه همراه با متن مقدس قرآن است، آن هم نه با ترجمه آیه به آیه. زیرا اغلب آیات قرآنی از چند جمله و چندین عبارت تشکیل شده‌اند. لذا ابتدا یک عبارت قرآنی (غالباً ۲ تا ۵-۶ کلمه‌ای) می‌آورند و سپس در مقابلش ترجمه آن را. یک بختیاری هم به ایشان در اجرای این روش مدد رسانده و آن این است که هر چه اجرای این روش یا شیوه در ترجمه فارسی ناکام و ناکارآمد است و بیش از یک هزار ترجمه فارسی از یک هزاره، شاهد صدق این قولند، و این ناشی از تفاوت یک زبان هندواروپایی یعنی فارسی، با یک زبان سامی، یعنی عربی است، ولی با کمال تعجب بین ساختار جمله در عربی که ابتدا فعل را می‌آورد سپس مفعول را، با ساختار جمله در انگلیسی - و نه در فارسی - این همسویی و همخوانی برقرار است. لذا با کاربست شیوه ترجمه عبارت به عبارت، ترجمه انگلیسی از حیث طبیعی نحوی جملات یا عبارات خود خارج نمی‌شود، و این ابتکار، باب تازه‌ای در ترجمه قرآن به زبان انگلیسی (و زبانهای همساختار با آن) می‌گشاید و نقطه عطفی در تاریخ ترجمه انگلیسی قرآن کریم است. به مثال زیر توجه فرمایید:

وَّظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ	57 And We Shaded you with clouds,
وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَىٰ	and sent down to you manna and quails:
كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ	،Eat of good things We have provided for you,

وَمَا ظَلَمُونَا And they did not wrong Us,
وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۵۷) but they used to wrong [only] themselves.

متن و ترجمه آیه ۵۷ سوره بقره را که به شیوه عبارت به عبارت، با تقطیع بسیار طبیعی لفظی - معنایی انجام گرفته ملاحظه فرمودید. نکته‌های مهم این است که: (۱) این روش کاملاً بی سابقه و ابتکاری است؛ و هیچ یک از مترجمان نامدار دیگر که از آنها یاد کردیم، به صرافت استفاده از این شیوه نیفتاده‌اند. این امتیاز مهم، از اعتبارهای ویژه ترجمه استاد قرایی است. (۲) کاربست این روش، نه فقط با روال و روند و ساخت و ساختار نثر و جمله‌نویسی (و هر جمله نویسی در هر زبانی، در اکثر قریب به اتفاق جملات متشکل از عبارات، و به اصطلاح عبارت به عبارت است، مگر جمله‌های بسیط و کوتاه) عربی و انگلیسی مخالفت ندارد، بلکه کمال موافقت و همخوانی را با آنها داشته و (۳) ارزش آموزشی دارد و (۴) میزان دقت و امانت و انطباق هر عبارت قرآنی به سرعت خواندن و مقابله کردن سریع، قابل تشخیص و داوری است.

اینک به بیان سایر ویژگیهای این ترجمه ادامه می‌دهیم:

(۲) مترجم قرآن‌شناس، در اغلب صفحات پانوشته‌های توضیحی مناسب (حتی در بحث از اختلاف قرائات) یا بیان شأن نزول، یا رفع ابهام از ظاهر آیات و عبارات قرآنی و نظایر آن نگاشته‌اند که همراه با ذکر منبع / منابع است.

(۳) پیشگفتاری محققانه و مهم و مفید درباره مشکلات ترجمه قرآن و بیان ریزه کاریهای سنجیده و اندیشه شده روش خود نگاشته‌اند که گزاره‌هایی - و نه گزارشی سراسری - از آن، نظر به تنگنای مقال و مجال خود در این مقاله، ترجمه و نقل می‌کنیم:

«... از ترجمه یک متن ادبی، انتظار می‌رود که این چهار شرط اساسی را احراز کند یا برآورده سازد: (۱) بتواند معانی متن مبنا را به شیوه‌ای قابل فهم، برساند؛ (۲) شکل و شیوه بیانش طبیعی و آسان فهم باشد؛ (۳) فحوایی از سبک و سیاق متن اصلی را دربرداشته باشد؛ (۴) انگیزش یا واکنشی مشابه [با متن اصلی برای اهل آن زبان] در خواننده ترجمه پدید آورد. اما ترجمه قرآن کریم با آنکه ممکن است دو شرط از این شرطهای چهارگانه را به درجات مختلف، بسته به مهارت [و طبع و توان] مترجم برآورده سازد، پیداست که در راه احراز دو شرط یا بایستگی آخر - حتی به تقریب - موانع گذرناپذیر وجود دارد.

نخست اینکه در زمینهٔ رسانایی کامل معانی متن مبنا، بر سر راه هر ترجمه‌ای محدودیتهای مسلّم و مشهود قرار دارد. در اینجا اولین مشکل که مترجم با آن مواجه می‌شود، فقدان کلمات / اصطلاحاتی است که در زبان انگلیسی، از نظر معناشناختی، معادل کلمات عربی خاص باشد که بعضی از آنها نقش کلیدی در [ابلاغ] پیام قرآنی دارند، نظیر تقوی، کفر، ایمان، شرک، حق، باطل، معروف، منکر، فتنه، غیب، سنت، توبه، ولی، و ظلم. در این موارد، مترجم باید به تقریب یا رسانایی تقریبی، بسنده کند، و این معادلهای تقریبی از انتقال طیف معنایی کامل و غنای کلمات / اصطلاحات اصلی قاصرند، و در نهایت معنایی ابتر و نا درخور پیام تنزیل عرضه می‌دارند. [در اینجا مترجم دانشور در پانوشت، تعداد معتناهایی از کلمات / اصطلاحات دیگر قرآنی که همین کیفیت را دارند، به میان آورده‌اند، از جمله: امر، آیه، عزم، بغی، برائت، باس، بر... تا تسخیر، طیب، طغیان و نظایر آنها، جمعاً ۶۰ کلمه] و در ادامه سخن خود آورده‌اند: اما دربارهٔ شرط اساسی یا بایستگی دوم که ترجمه باید بیانش آسان‌یاب و طبیعی باشد باید گفت این مسئله عمدتاً به دریافت مترجم از ماهیت، معنی و مقصود ترجمه، و رهیافت یا رویکرد او بستگی دارد...

[در اینجا از قول یوجین نایدا صاحب نظر بزرگ و نامدار ترجمه، به ویژه ترجمه کتب مقدس، در کتاب در راه نیل به علم ترجمه، صفحات ۱۶۵، ۱۶۶ چنین نقل کرده‌اند:] ترجمهٔ پویای همخوان با اصل چنین تعریفی دارد: «نزدیک‌ترین معادل طبیعی به پیام زبان مبدأ»... خوانندهٔ آگاه ترجمهٔ متون ادبی از این تقریب، یا بلکه نارسایی سرشتی سرشته در روند ترجمه باخبر است. چنین نارسایی در مورد ترجمه‌های قرآن کاملاً هویدا است. غایت قصوایی که ترجمه می‌تواند به آن برسد این است که همچون وسیله‌ای برای دستیابی یا راه یافتن به خود قرآن عربی به کار آید. ترجمه‌های تحت اللفظی بین السطوری [که به صورت زیرنوشتهٔ آیات انجام می‌گیرد] در زبان فارسی و اردو فراوان است. در واقع این رهیافت و شیوه، عملکرد غالب در ترجمه‌های قرآن که در قرن اخیر به چاپ رسیده، بوده است. ترجمه‌های جدیدتر فارسی، گرایشی به دور شدن از این شیوه نشان می‌دهند، حال آنکه این عملکرد هنوز در زبان اردو حاکم است. از آنجا که این زبانها، همانند خود عربی، از راست به چپ نوشته می‌شوند، کاربرد ترجمهٔ بین السطور - که در یک سطر متن عربی و در یک سطر، به طرز یک در میان، ترجمهٔ آن نوشته شده - به صورت شیوه‌ای مناسب و

ترجمه‌ای متین و ماندگار از قرآن مجید... (۷) □

مردم پسند از ارائه معانی متن مقدس قرآن درآمده است. این هیئت برای خوانندگانی که متن عربی قرآن را صرفاً به خاطر ثواب قرائت متن نمی‌خوانند، بلکه مشتاقند که استفاده بیشتری از درک و دریافت معانی آن و تأمل در آیات قرآنی ببرند، بسیار مدد رسان است...

بعضی از این ترجمه‌های تحت‌اللفظی یا بین‌السطوری، به ویژه نمونه‌های کهن قرآن، ترجمه‌های کلمه به کلمه‌اند. آنها فی‌الواقع [نوعی] فرهنگهای [دو زبانی] قرآنی‌اند به این شرح که معنای هر کلمه یا عبارت عربی را در زیر سطر اصلی می‌آورند. اینها، هر چند در مقام فرهنگ، مفید هستند، غالباً در مفهوم‌سازی معانی متن قرآنی، ناکارآمدند، چرا که نثر ترجمه در نهایت، دست و پا شکسته، غیر طبیعی و در بعضی مواقع سردرگم است.

ترجمه تحت‌اللفظی (بین‌السطوری) انگلیسی قرآن، نظیر آنچه در اردو و فارسی هست، آشکارا کم‌فایده است، زیرا دو زبان [انگلیسی از یک سو، و فارسی یا اردو از سوی دیگر] در دو جهت مخالف همدیگر نوشته می‌شوند. شیوه عبارت به عبارت که در ترجمه حاضر به کار بسته شده، به این قصد بوده که بخشی از فایده ترجمه‌های تحت‌اللفظی (بین‌السطوری) را به خوانندگان انگلیسی زبان قرآن مجید برساند. شیوه ترجمه عبارت به عبارت با دقت آینه‌وار *amirror paraphrasing* رهیافت جدیدی است که در ترجمه متون مقدس اسلامی و عمدتاً قرآن و حدیث، باب شده است. در این رهیافت، متن مبنا (یا مبدأ) به صورت عبارت به عبارت پیش می‌رود و ترجمه در مقابل آن عبارت به عبارت می‌آید. هر عبارت در زبان مقصد یا گیرنده، مفاد معنای هر عبارت را در متن مبنا، آینه‌وار باز می‌تاباند و فرامی‌نمایاند.

اول بار که چنین شیوه‌ای به ذهنم رسید، به هیچ وجه روشن نبود که آیا کارا و کارآمد است یا نه. به نظر می‌رسید سرانجام به سبک و سیاقی غیرطبیعی و کژ و مژ در خواهد آمد. ولی چون آهسته آهسته در ترجمه پیش رفتم، مایه شگفتی بود که دیدم این شیوه کارایی دارد (با چند استثنای معدود، فی‌المثل آیه ۱۰۵ سوره بقره که فعل *يَوَدُّ* در آغاز جمله می‌آید). در هر حال، نتیجه کار آنچنان که در آغاز انتظار می‌رفت، ناسنجیده و نابسامان نبود. باری، مترجم مدام می‌بایست از عهده دو مشکل برآید: اول اهتمام به رساندن معنای کامل هر عبارت از متن مبنا (مبدأ) در عبارتی همسان و همخوان از متن مقصد؛ و دوم ربط و پیوند دادن عبارتهای متوالی، به شیوه‌ای که تا آنجا که ممکن است نثری شیوا، روشن، مفهوم، طبیعی و از نظر سبک و سیاق پذیرفتنی پدید آورد.

فایده‌مندی چنین شیوه‌ای برای خواننده‌ای که می‌خواهد متن عربی را با اتکا به ترجمه هر عبارت و آیه دریابد، آشکار است. آنچه برای پیگیری معنای متن عربی قرآن نیاز دارد، دانشی ابتدایی از زبان عربی است؛ یعنی دانشی اجمالی از واژگان و صرف [و نحو] عربی. حاصل آنکه، خواننده‌ای که عجلتاً چنین دانش اجمالی از عربی داشته باشد، چندان مشکلی در پیگیری و درک متن عربی به کمک ترجمه‌ای که در اینجا عرضه شده نخواهد داشت. پس از چند دور قرائت، امید است که خواننده خود بتواند متن عربی را بدون نیاز به مراجعه به ترجمه پی بگیرد. روش و رهیافتی که در این ترجمه از آن پیروی شده، از این قرار است:

(۱) از آنجا که هدف اصلی و اعلاّی من تهیة ترجمه‌ای بود که راهیابی مستقیم به متن عربی قرآن را ممکن سازد، کوشیده‌ام حتی المقدور بین عبارت‌ها و شبه جمله‌های متن مبدأ و مقصد، معادل رسمی / متعارف بیاورم، ولی به هنگام ضرورت از جرح و تعدیل لازم برای خوشخوانی و مفهومیّت، روشن و طبیعی بودن بیان تردید نورزیده‌ام، البته تا آنجا که محدودیت کار بست روش «ترجمه عبارت به عبارت دقیق» اجازه می‌داده است. این جرح و تعدیلها [در ترجمه] انواع گوناگون دارد و شرح همه آنها در اینجا ممکن نیست. عمده آنها عبارتند از: تغییرات دستور زبانی، نظیر تغییر زمانهای افعال، وجه فعل، اشخاص و ضمائر و اعداد؛ آوردن اسم به جای فعل و بالعکس؛ همچنین حذفها و افزوده‌های ناگزیر، و آشکار ساختن آنچه در متن مبدأ، به ابهام و اشاره آمده است. گهگاه این تغییرات شامل تعدیل اصطلاحات (تعبیرات اصطلاحی) و نیز نحوی می‌گردد. خوانندگان باید از وجود چنین تغییرات، هنگامی که متن عربی را با ترجمه مقابله و همخوانی می‌کنند، آگاه باشند. [گفتنی است که مترجم دانشور برای هر یک از این تغییرات، نمونه‌ای در پانوشت آورده‌اند].

(۲) این ترجمه بر وفق آنچه در میان تفسیرهای مفسران محتمل الصدق تر بوده، انجام گرفته است. گاه نظرگاههای تفسیری بدیل را که مهم و معنی‌دار به نظر می‌رسیده، در پانوشت یاد کرده‌ام. در سراسر این ترجمه استنادهای مفصل به تفسیرهای کهن و مقبول (کلاسیک) قرآن نموده یا به آنها ارجاع داده‌ام، نظیر تفسیر طبری، فخر رازی، زمخشری، و سیوطی در میان آثار اهل سنت و تفسیر المیزان علامه طباطبایی، مجمع البیان طبرسی و تفسیر برهان [سید هاشم] بحرانی در میان آثار شیعه. بعضی از آثار دیگر که مورد مشورت و مراجعه بوده، در کتابنامه آخر همین پیشگفتار یاد شده است. به احادیث تفسیری ائمه اهل بیت علیهم السلام

نظر به اهمیت بی‌همتایی که در تأویل قرآن دارند، توجه مخصوص داشته‌ام...
(۳) توجه به اصطلاحات (تعبیرات اصطلاحی) قرآنی، بخش مهمی از خط مشی به کار بسته در این ترجمه است. [مترجم دانشور، این تعبیرات اصطلاحی را به سه دسته تقسیم کرده و گفته‌اند که ترجمه تحت اللفظی - و نه استعاری و اصطلاحی - بعضی از آنها که معادل انگلیسی ندارد، برای انگلیسی‌زبانان می‌تواند مفهوم باشد. سپس برای هرگونه مثالهای متعددی زده‌اند]...

(۴) ترجمه بر مبنای روایت حفص از قرائت عاصم که رایج‌ترین و مردم‌پسندترین قرائات قرآن کریم در سراسر جهان اسلام است انجام گرفته است.

(۵) موارد حذف و ایجاز در قرآن - که در زمینه فرهنگی انگلیسی عبارت است از «حذف کلمه یا عبارتی که از نظر ترکیب نحوی کامل، وجودش ضرورت دارد، اما برای فهم و دریافت معنی ضروری نیست» - غالباً فراتر از این توصیفات است و همواره چندان آشکار نیست. به این موارد [که در ترجمه تکمیل شده] در پانوشته‌ها اشاره شده است.

(۶) در بعضی موارد، ارجاعات متقابل، در ذیل آیات ذکر شده، ولی یک فهرست موضوعی نسبتاً مفصل، متشکل از نامها و اصطلاحات [و واژگان و مفاهیم کلیدی] در بخش پیوستها آمده است...»

مترجم کاردان در پایان پیشگفتار، از «مرکز ترجمه قرآن مجید به زبانهای خارجی» و مدیر آن حجة الاسلام استاد محمد نقدی، برای واگذاری چنین ترجمه‌ای به ایشان و حسن اعتماد و تشویق و همه‌گونه حمایتها، تشکر کرده است. همچنین از همکارها و همکاریهای استاد دکتر محمد لگنهاوزن (ایران‌شناس، اسلام‌شناس و قرآن‌پژوه مسلمان شده آمریکایی که استاد مدعو در پژوهشکده حکمت و فلسفه اسلامی در تهران و اغلب دانشگاهها و دانشکده‌ها و نهادهای علمی شهر مقدس قم است - صمیمانه سپاسگزاری کرده‌اند، که با شکیبایی و دقت نظر ذاتی خود اصلاحات مفیدی برای بهسازی ترجمه به عمل آورده، و پیشنهادهایش در تدوین خط مشی ویژه این ترجمه بسی کارساز بوده است. همچنین از جناب شجاع علی میرزا که سراسر دستنوشته ترجمه را خوانده و پیشنهادهایی برای اصلاحاتی کرده‌اند که مآلاً به صحت و سلامت [لفظی - معنوی] متن نهایی مدد رسانده است، تشکر خود را اعلام داشته، و از خوانندگان محترم درخواست کرده‌اند که تذکرها و نقد و

نظریه‌های خود را به نشانی ناشر و مترجم ارسال نمایند. همچنین از کوششگران دیگر به نیکی یاد کرده و ثواب این ترجمه را به روح مکرم خواهر شهید خود اهدا کرده‌اند. در این پیشگفتار یاد و سپاسی از استاد حامد الگار که نقد و نظری کوتاه و درعین حال مهم بر این ترجمه نوشته‌اند که در دولب برگردان لفاف روی جلد چاپ شده به میان نیامده و به احتمال قریب به یقین، این امر ناشی از این بوده که دکتر الگار ترجمه را در هیئت چاپ شده کامل، ملاحظه کرده‌اند.

در اینجا مناسب است اظهار نظرهای استاد دکتر محمد لگنهاوزن و پروفیسور حامد الگار را ترجمه و نقل کنیم:

«این ترجمه‌ای شگرف است. هم دقیق است، هم شیوا. مترجم در این کار به تعادل مطلوبی دست یافته است. این ترجمه نسبت به ترجمه‌های موجود، از پیشرفت واقعی برخوردار است.» (دکتر محمد لگنهاوزن).

«آنچه علی‌قلی قرایی در ترجمه‌اش که آگاهانه «قرآن با ترجمه عبارت به عبارت انگلیسی» نامیده، به ثمر رسانده است، احیای هنر ترجمه به عنوان مددکار درک و دریافت متن اصلی است، که ماهرانه با نیازهای قرآن‌پژوهان انگلیسی‌زبان (یا انگلیسی‌خوان) انطباق داده شده است. این ترجمه، هم از نظر شیوه آرایش [صفحه] و هم برگردان تعبیرات اصطلاحی، با متن اصلی هم‌ار و هماهنگ است. مترجم همواره به نهایت درجه از نزدیکی با متن عربی، همراه با روشنی و شیوایی بیان نایل شده است. همین است که به اساسی‌ترین وجه ترجمه را با متن اصلی همساز گردانده است.

قرایی هرچند ترجمه‌اش را به صورت ترجمه عبارت به عبارت معانی قرآنی منظور می‌دارد - که وسیله‌ای است برای راهیابی و دستیابی به متن اصلی - باید به تأکید گفت که ترجمه او، حتی اگر ارجاعات متقابل منظم به نص عربی، مورد نظر خواننده نباشد، در کمال خوشخوانی است. در نتیجه هر قرآن‌پژوهی، حتی اگر قصد نداشته باشد که از آن به عنوان پلی به متن متعالی اصلی عربی استفاده کند، می‌بایست که نگاهی به ترجمه او بیندازد و لذت و فایده ببرد.

زبانی که قرایی برگزیده [و پیش گرفته]، روشن، پاکیزه و پیراسته، سراسر متین، و به یکسان به دور از کهن‌گرایی (آرکائیسیم) و نوگرایی (مدرنیسم) است که [دو گرایش اخیر] به

[کار] سایر مترجمان قرآن آسیب رسانده است.

این امر... همواره بر عهده مترجم بوده که تفسیر را تابع وظیفه اصلی ترجمه بگرداند؛ نه آنکه هرگونه رأی و نظر شخصی را که خود داشته باشد بر متن تحمیل کند. و تا آنجا که توانسته برای [پی بردن به] فراتر از متن، به منابع [معتبر] مراجعه کرده تا اصح اقوال را برگزیند و آنها را بشناسد و بشناساند. قرایی در هر سه این زمینه‌ها موفق بوده است.

قرایی در آغاز ترجمه عبارت به عبارتش از معانی قرآنی، پیشگفتاری آورده است که در آن نه فقط از روش ترجمه‌ای که در پیش گرفته سخن گفته، بلکه، مهم‌تر از آن از انگیزه کلی و وجودی‌ای که باید انسان را به مطالعه قرآن وادارد، یعنی: نیاز آغازین به شناخت منشأ خود، طبیعت، قصد و غایت هستی و سرنوشت و سرانجام [آفرینش] گفت و گو کرده است. مسئله ساده و روشن است. در واقع، تحسین و ارجگذاری جدی و عمیق به پیام قرآنی، به کل کوششهای موفق قرایی روح و جان بخشیده است. ما مطالعه ترجمه او را به همه کسانی که تعلق خاطر [و پروای] جدی به قرآن کریم دارند، صمیمانه توصیه می‌کنیم. (پروفسور حامد الگار).

پی‌نوشتها

- ۱) «ترجمه فرانسوی قرآن کریم» نوشته شادروان دکتر جواد حدیدی، در دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، به کوشش بهاء الدین خرمشاهی، ۲ جلد (تهران انتشارات دوستان [و] ناهید).
۲. مشخصات این اثر که به زبان انگلیسی است از این قرار است:

World Bibliography of Translations of the Meanings of the Holy Quran: 1515-1980. Istanbul, Organization of Islamic Conference, Research Center for Islamic, History, Art and Culture, 1986. XCIX+880+34pp.

این اثر به سرپرستی پروفسور دکتر اکمل الدین احسان اوغلو تدوین و منتشر شده است. گفتنی است که دوست دانشمند کتاب شناس و فهرست‌نگار کوشا جناب آقای محمد آصف فکرت این اثر را ترجمه و نگارش به فارسی کرده‌اند با این مشخصات:

کتابشناسی جهانی ترجمه‌ها و تفسیرهای چاپی قرآن مجید به شصت و پنج زبان (۱۵۱۵-۱۹۸۰).
فراهم آورده عصمت بینارق - خالد ارن. ترجمه و نگارش محمد آصف فکرت، مشهد، آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۷۳، ۳۵۹ ص.

۳. آن پنج شرط عبارتند از: ۱) انتشار در محدوده زمانی یک قرن اخیر (۲) همراه با تفسیر یا در «دل» تفسیر نبودن ترجمه (۳) کامل بودن (۴) تحت اللفظی نبودن. تحت اللفظی بودن مشخصه بیش از یک هزار ترجمه در بیش از یک هزار سال است، و چنان که عرض شد، و در شماره‌های پیشین ترجمان وحی معرفی شده، کتابشناسی جامعی از آنها در دست تدوین، و سپس انتشار عن قریب از سوی «مرکز ترجمه قرآن به زبانهای خارجی» است. (۵) منظوم نبودن آنها.

۴. دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی. نام برده در پی نوشت شماره ۱، ذیل مقاله «ترجمه انگلیسی قرآن» نوشته دکتر ابوالقاسم رادفر، ج ۱، ص ۵۲۵-۵۳۱.

۵. ر.ک: مقاله «مصحف مدینه»، در دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، پیشگفته.

۶. ر.ک: «ترجمه‌ای جدید از قرآن مجید به انگلیسی» نوشته بهاء الدین خرمشاهی، در نشر دانش، سال ۷، ش ۲، بهمن و اسفند ۱۳۶۵. تجدید چاپ شده در قرآن پژوهی، هفتاد بحث و تحقیق قرآنی، نوشته ب. خرمشاهی، چاپ سوم (تهران، ناهید، ۱۳۷۷).

۷. دارای دو صفحه عنوان و نظم آن مانند خود قرآن از راست به چپ. القرآن الکریم و ترجمه معانی و تفسیره الی اللغة الانکلیزیه تنقیح و اعداد: الرئاسة العامة لادارات البحوث العلمیة والافتاء والدعوة والارشاد، المدینة، مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشریف، 1410 H.

عنوان به انگلیسی *The Holy Quran, English Translation of The Meanings and Commentary.*

۸. با این مشخصات:

The Holy Quran, translated by S. V Mir Ahmad Ali. With notes from Ayatullah...

Pooya Yazdi. New York, Tahrike Tarsile Quran, 1988.

با مقدمه‌ای در ۱۷۳ ص، شامل قرآن پژوهی و شناخت قرآن از نظرگاه شیعه امامیه اثناعشریه، با بحثی بسیار محققانه در رد تهمت تحریف و آوردن آراء و فتاوی بزرگان و اعلام شیعه؛ از جمله کلیشه عین دستخط آیت الله محمد هادی حسینی میلانی، و آیت الله سید محمود حسینی شاهرودی، و آیت الله سید محسن حکیم، و آیت الله سید ابوالقاسم موسوی خویی.

۹. با این مشخصات کتابشناختی:

ترجمه‌ای متین و ماندگار از قرآن مجید... ۷۷ □

القرآن الحکیم. Translated by M. H. Shakir. *The Quran*.

بدون تاریخ Tahrike Tarsile Quran, New York

استاد دکتر مهدی گلشنی، فیزیکدان برجسته که دارای آثار قرآن پژوهی و دین پژوهی متعدد است، با همکاری یکی از فضلاء قرآن شناس، به تهذیب و اصلاح عمیق این ترجمه اهتمام کرده‌اند، که چند جزء از آن از سوی سازمان تبلیغات اسلامی انتشار یافته، و هنوز به اتمام نرسیده است. نیز از سوی انتشارات انصاریان به چند صورت تجدید چاپ شده است. ۱۰. نخست نقد قرآن شناس و مترجم دقیق النظر قرآن کریم به فارسی، دوست دانشمند جناب استاد مسعود انصاری با عنوان «نقدی بر ترجمه خانم دکتر صفارزاده از قرآن مجید» در ترجمان وحی، سال ششم، شماره ۱۱. دوم نقد و نظر به قلم نگارنده این سطور که برای کتاب بررسی توصیفی و انتقادی ترجمه‌های امروزی فارسی قرآن کریم نوشته شده و تا زمان نگارش این مقاله چاپ نشده. امید می‌رود ان شاءالله در سال آینده (۱۳۸۳) از سوی مرکز ترجمه قرآن مجید منتشر شود.

۱۱. معرفی کوتاهی از این ترجمه در ترجمان وحی، شماره ۸ آمده است. سپس در شماره دهم همین نشریه دوست فرزانه قرآن پژوه جناب آقای مرتضی کریمی‌نیا، گفت‌وگویی با استاد دکتر فضل الله نیک‌آیین، انجام داده‌اند که روشنگر است، اما هنوز از نقد و نظر علمی-تحقیقی و فنی بر این ترجمه (که به احتمال زیاد باید نوشته شده باشد) خبر ندارم. ۱۲. «کتاب‌شناسی گزیده ترجمه‌های انگلیسی قرآن کریم» نوشته ا. ر. قدوایی، ترجمه علی حقی، در مجله مترجم، شماره ویژه مباحث ترجمه قرآن، سال سوم، شماره دهم، تابستان ۱۳۷۲، مشهد، ص ۲۰۵-۲۱۸.